

С. В. СМІРНОВ

**Крем'яний комплекс
оріньякського місцезнаходження
Берегове II в Закарпатті**

У 1969 р., під час обстеження виявленої Й. Скутілом стоянки Мала Гора¹, Закарпатською палеолітичною експедицією були проведені розвідкові роботи в околицях м. Берегового з метою пошуку нових палеолітичних пам'яток. Внаслідок цих робіт було виявлено нове пізньопалеолітичне місцезнаходження із значною кількістю археологічного матеріалу.

Місцезнаходження розташоване за південною околицею м. Берегового, в південній частині так званого Березівського мілкогогір'я, що останцем підноситься над рівною поверхнею Тиської рівнини.

Площа поширення знахідок являє собою південний схил одного з підвищень, верхні нашарування якого були знесені бульдозером під час підготовки схилу під посадку винограду. В результаті цього в товщі суглинкових порід були виявлені численні крем'яні знахідки, що залягали на глибині 40—70 см від сучасної поверхні. Під час земляних робіт більша частина знахідок була зрушена з місця свого первісного залягання, деякі знахідки виявлено *in situ*. Серед них значна кількість погано збережених уламків кісток.

Наведені факти дозволяють дійти висновку про існування на місцезнаходженні культурного шару, пошкодженого і частково знищеного земляними роботами. Виявлені знахідки мають добру збереженість. Лише на деяких з них помітні сліди пізніших пошкоджень у вигляді незначних щербин.

Для виготовлення виробничого інвентаря застосовувався головним чином сіро-білий непрозорий кремій місцевого походження. Великі куски такої породи нерідко трапляються в найближчих околицях пам'ятки. В значній кількості вони виявлені на вершині підвищення, де суглинки мають дуже незначну потужність, а кристалічні породи виходять на поверхню. Крім сіро-білого кременю, використовувались також прозорий сірий кремій високої якості та чорний дрібнозернистий пісковик.

Крем'яний комплекс місцезнаходження Берегове II характеризується таким складом виробів: уламки (68); нуклеуси (51); сколи оживлення нуклеусів (21); відщепи (582); пластини (114); виробничий інвентар (75).

До категорії уламків належать масивні куски кременю різних розмірів — від 5 до 13 см. Частина уламків має один або кілька негативів від різновеликих та різнонаправлених сколів. Ця група виробів позбавлена певних форм. Деякі з уламків за своїми формами близькі до найбільш примітивних нуклеусів.

Нуклеуси, виявлені на місцезнаходженні Берегове II, різноманітні як за своїми морфологічними особливостями, так і за ступенем їх довершеності. Розрізняються вони також і розмірами — від 3 до 12 см, більшість їх, однак, не перевищує 6—9 см.

¹ J. Skutil. Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Spisy historického odboru matice slovenskej v Turčianskom sv. Martine, sv. 4, 1938, стр. 130—135.

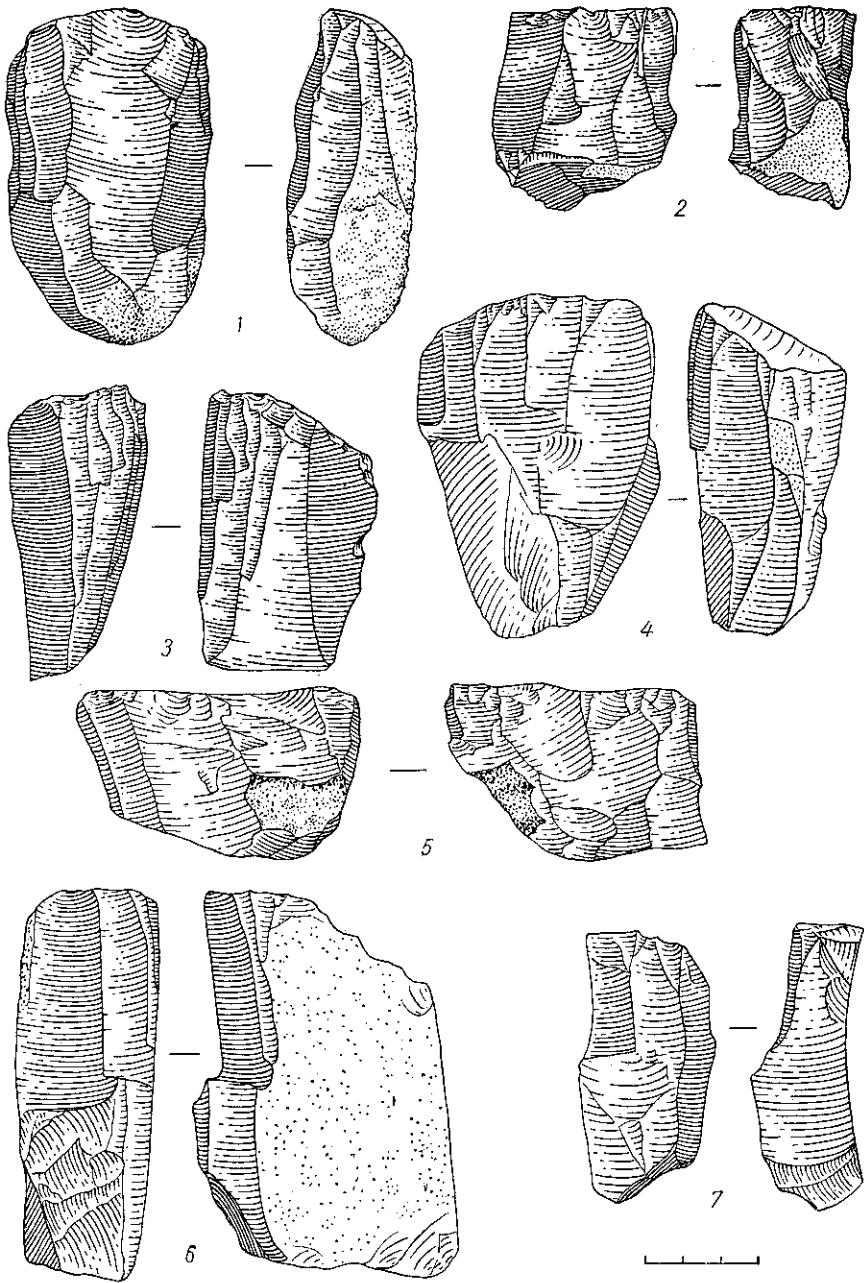

Рис. 1. Місцезнаходження Берегове II. Нуклеуси.

Одноплосинні нуклеуси становлять більшість — 32 екземпляри. Значне місце серед них посідають одноплосинні однібічні (рис. 1, 1, 2, 4, 7), тобто нуклеуси з однією чітко вираженою ударною площиною і робочою поверхнею на однію боці (21 екземпляр). Виготовлені вони на масивних уламках кременю різної форми. На восьми виробках негативи сколів розміщені по всій довжині нуклеусів. На інших 13 виробках негативи набагато коротші; ці нуклеуси менш стійкі за формою. Більшість з них була залишена в початковій стадії використання, мабуть, через невдалі попередні сколи.

До одноплосинних однібічних близькі одноплосинні з робочою поверхнею на ребрі (5 екземплярів). Для їх виготовлення використову-

вались плескаті уламки кременю, інколи з валунним покриттям на обох плоских поверхнях (рис. 1, 6). З цієї групи нуклеусів цікавий вибір з загостреною нижньою основою, обробленою двобічною оббивкою. Ця особливість дозволяє віднести його до нуклеусів клиноподібного типу.

Серед одноплощинних нуклеусів є група виробів з широкою робочою поверхнею, яка дугоподібно охоплює більша половини бокових граней (5 екземплярів). Негативи сколів сходяться в одній точці (рис. 1, 5). Два нуклеуси мають короткі негативи; вони мало довершені і за формою наближаються до нуклеусів однобічних дископодібних. На відміну від них три інших мають видовжені пропорції і чітке розташування граней на робочій поверхні. Це виразні зразки пірамідальних нуклеусів, які призначались для одержання вузьких і довгих ножевидних пластин, що посідають серед заготовок пам'ятки незначне місце. В групі одноплощинних є також призматичний нуклеус (рис. 1, 3).

Двоплощинні нуклеуси становлять незначну частину — 12 екземплярів. В залежності від розміщення ударних площин і робочих поверхонь можна виділити кілька груп.

Двоплощинних нуклеусів з протилежачими ударними площинами і двома протилежачими робочими поверхнями всього три (рис. 2, 5). Два з них можна віднести до двоплощинних призматичних. Третій, дещо сплющений екземпляр, за своїми морфологічними ознаками нагадує ранньопалеолітичні нуклеуси типу Джрабер.

Двоплощинний нуклеус з протилежачими ударними площинами і однією спільною робочою поверхнею з негативами від протилежних сколів (рис. 2, 3) лише один. Виявлено нуклеус з двома протилежними ударними площинами і суміжними робочими поверхнями (рис. 2, 2).

Цікаві двоплощинні нуклеуси з робочими поверхнями, оформленими на ребрі (3 екземпляри). Два з них мають протилежачі ударні площини і спільну вузьку робочу поверхню. Третій нуклеус цієї групи має оформлені на ребрах ударні площини і дві робочі поверхні, що протилежать одна одній (рис. 2, 4). Він виготовлений з тонкої плескатої плитки і має чотирикутну форму.

Крім нуклеусів з протилежачими ударними площадками в колекції є двоплощинні нуклеуси з суміжними ударними площадками (3 екземпляри), тобто нуклеуси, ударні площини яких сходяться під кутом. В цій групі виробів представлені два зразки з двома суміжними ударними площинами і двома протилежними робочими поверхнями (рис. 2, 1). Пластини сколювались в перпендикулярному напрямку. Третій зразок — це нуклеус з суміжними ударними площинами і суміжними робочими поверхнями. Від описаних вище двох нуклеусів він відрізняється тим, що його робочі поверхні сходяться під кутом. Серед двоплощинних нуклеусів є цікавий зразок з двома робочими поверхнями, одна з яких використовувалась у другій фазі застосування нуклеуса — як ударна площина.

Крім одноплощинних і двоплощинних нуклеусів, у колекції є також багатоплощинні зразки, що становлять групу з семи виробів.

Найчисленнішу категорію знахідок місцезнаходження Берегове II становлять відщепи і пластини — 696 екземплярів. Серед відщепів виділяється значна кількість виробів, що характеризуються значними розмірами і правильними формами. Більшість відщепів являють собою різні за розмірами безформні сколи, одержані в процесі виготовлення нуклеусів. Серед них багато масивних сколів з жовтовим покриттям, близьких за своїми ознаками до уламків.

Більшість пластин комплексу знайдено у вигляді фрагментів (80 екземплярів), серед них необхідно виділити шість уламків мікропластин, ширина яких не перевищує 1 см. Найцікавішими є цілі пластини, що складають групу з 34 виробів.

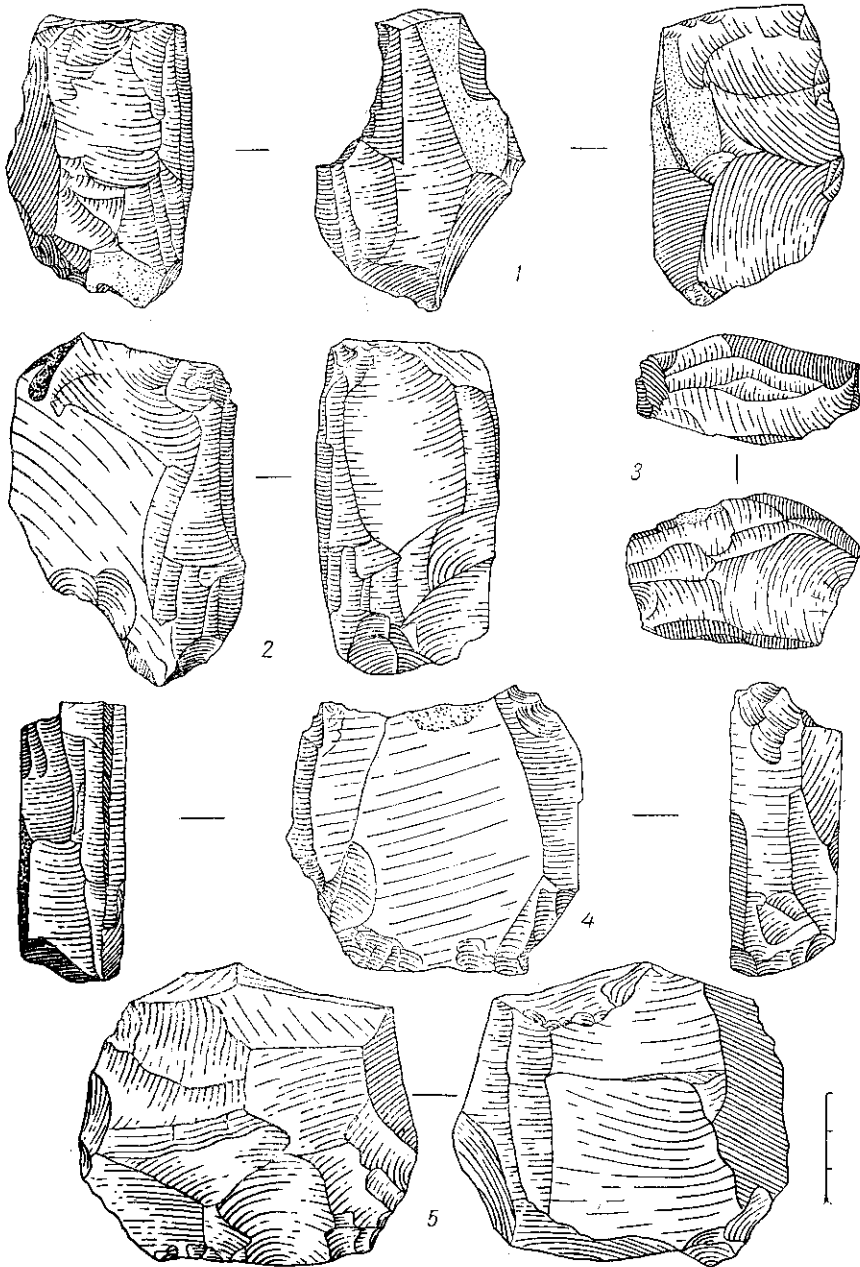

Рис. 2. Місцезнаходження Берегове II. Нуклеуси.

Виробничий інвентар місцезнаходження Берегове II репрезентований виключно знаряддями праці з кременю.

Скребки комплексу за характером заготовки можуть бути поділені на дві групи — скребки на пластинах (5 екземплярів) і скребки на відщепках (8 екземплярів). Використовувались заготовки різної якості — від довершених подовжених пластин з правильним ограненням верхньої поверхні до безформних масивних відщепів (рис. 3, 2—9).

За формою робочого краю пластинчасті скребки поділяються таким чином: три скребки з опуклим робочим краєм (рис. 3, 6, 7, 9) і скребок зі скошеним робочим краєм (рис. 3, 5). Серед першого різновиду

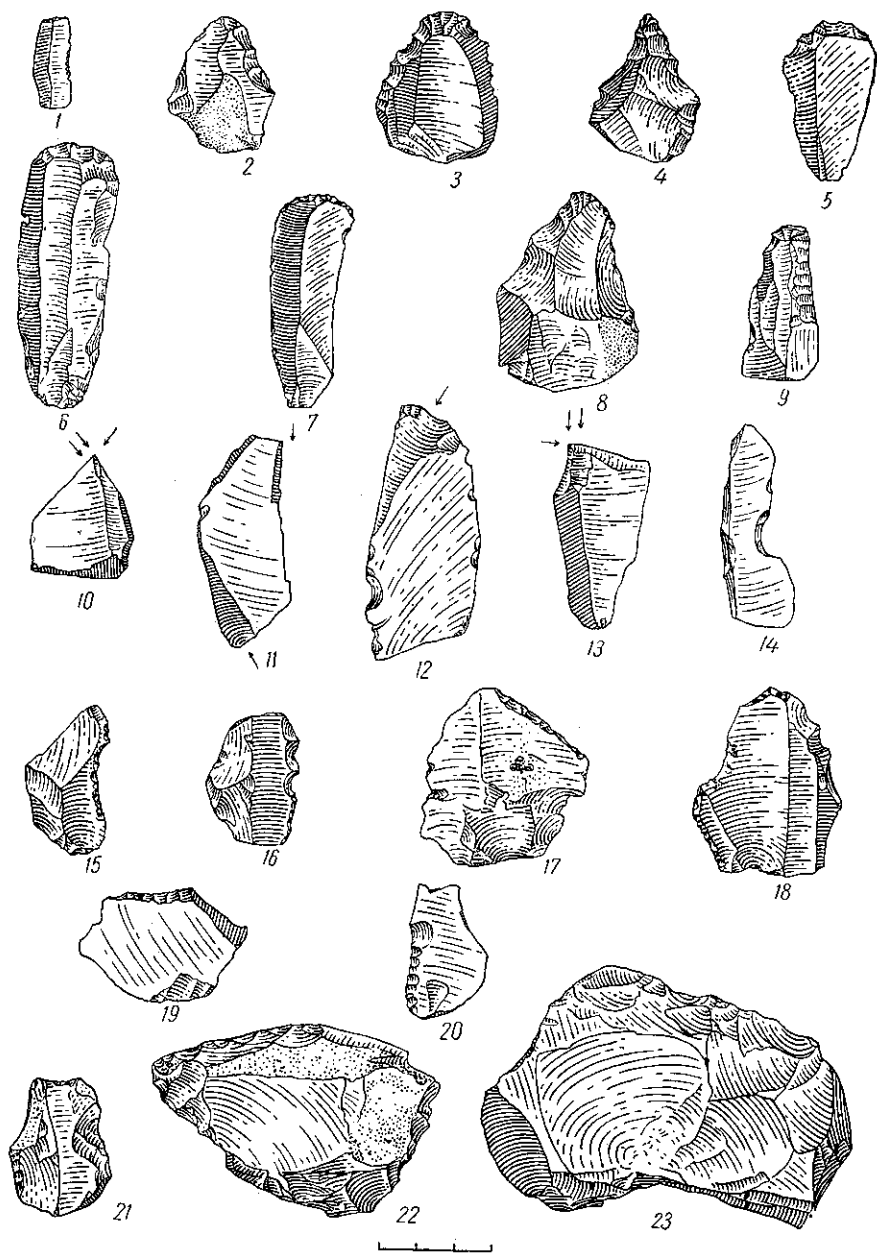

Рис. 3. Місцезнаходження Берегове II. Знаряддя.

пластинчастих скребоків є скребок з ретушю, що переходить на довгий боковий край. Знаряддя з ретушю по краях є також серед скребоків другого різновиду. Крім ретуші на одному з країв оформлена виїмка.

В групі відщепових скребоків є два знаряддя з опуклим робочим краєм (рис. 3, 2, 3), одне знаряддя зі скошеним робочим краєм (рис. 3, 8), масивний грубий скребок з прямим робочим краєм і чотири скребки з носиком. Один з них виготовлений на масивному відщепі, робочий кінець якого довгий, вузький; з обох боків робочого краю чітко позначені заплічки (рис. 3, 4).

Різці. В комплексі їх вісім. П'ять з них виготовлено на пластинах і три на відщепках. Найбільш довершеним знаряддям цієї групи є кутувий різець на пластині з широким негативом різцевого сколу на нижній поверхні (рис. 3, 12). Другий плоский різець належить до типу серединних. Широкий ріжучий край його оформлений одним сколом на верхній поверхні і кількома на нижній. Двома виробами представлені різці супонівського типу, виготовлені на пластинах (рис. 3, 13). Удари, що формували ріжучий край, нанесли довгого краю заготовки і поперек його, в результаті чого ріжучий край був оформлений на одному з кутів. Є подвійний боковий різець (рис. 3, 11). Один ріжучий край цього знаряддя оформлений ретушшю і двома вузькими різцевими сколами, другий — ретушшю і одним плоским різцевим сколом. Три інші різці відрізняються від описаних вище морфологічною незавершеністю. Це — грубі масивні заготовки з невиразними різцевими сколами на одному з кутів (рис. 3, 10).

В комплексі знарядь праці є також *знаряддя з виїмками* (8 екземплярів). Вони виготовлені на відщепках і пластинах (рис. 3, 14—16). На шести з них виїмка оформлена на довгому боковому краї з боку спинки, на двох — з боку черевця. Одне знаряддя оформлено подвійною виїмкою.

Відщепи з ретушшю досить численні (37 екземплярів). Їх особливості зводяться до наявності ретуші на окремих незначних ділянках краю (рис. 3, 17—20). Серед них виділяються дві групи: відщепи з ретушшю на спинці (30 екземплярів) та з ретушшю на черевці (7 екземплярів). Відщепи з ретушшю на спинці в основному невеликих розмірів — від 5,5 до 3,5 см. Більшість їх оброблено притупляючою ретушшю по краю. Дві пластинчасті відщепи мають загострювальну ретуш. Крім того, в цій групі є п'ять відщепів з тонкою крайовою ретушшю типу раклете. Відщепи з ретушшю на черевці дещо відрізняються від описаних вище. Вони менш масивні і оброблені більш ретельно дрібною загострюючою ретушшю.

Ретушовані пластини відрізняються від відщепів з ретушшю. Вісім пластин мають ретуш на спинці, на одній вона нанесена з боку черевця. Дві пластини оброблені ретушшю раклете. Мікропластинка з ретушшю всього одна. Тонка притупляюча ретуш розміщується по довгому краю і на вузькому кінці заготовки (рис. 3, 1).

Деякі з ретушованих відщепів за своїми особливостями близькі до скребків. Можна гадати, що вони близькі до скребків також функціонально. Деякі вироби цієї групи, як свідчить загострююча ретуш, могли використовуватись для різання.

Характерною особливістю місцезнаходження є наявність в його інвентарі виразних форм скребел (рис. 3, 21—23). Частина їх за своїми ознаками нічим не відрізняється від скребел мустьєрської доби.

Виявлені на місцезнаходженні нуклеуси, заготовки та весь виробничий інвентар дозволяє дійти висновку, що йдеться про пам'ятку з пластинчастою технікою первинної обробки каменю, де одержання мікропластинок, далі їх використання перебувало в зародковому стані. В інвентарі пам'ятки серед завершених знарядь основне місце належить скребкам, серед яких є група так званих скребків з носиком, що в пізньопалеолітичних комплексах, як правило, поступаються в кількісному відношенні перед іншими видами. Наприклад, скребкам на кінці ножевидних пластин. Для характеристики комплексу важливе значення має й те, що обробка відщепів і пластин не набула тут систематичного характеру. Хоча ця група представлена значною кількістю виробів, впадає в око архаїчність і недовершеність їх обробки. Цей факт цілком узгоджується з наявністю в комплексі великих грубих скребел, близьких за своїми ознаками до аналогічних знарядь мустьєрської доби. Вказані техніко-типологічні особливості комплексу мають важливе значення

для визначення культурно-хронологічного місця пам'ятки, оскільки геологічні умови залягання матеріалу не з'ясовані.

На даному етапі вивчення пізнього палеоліту Закарпаття Берегове II являє собою першу пам'ятку, що дала масовий археологічний матеріал. Знахідки Т. Легоцького, зібрані ним біля підніжжя Павлової гори поблизу Мукачєвого, практично не збереглися, а повідомлення про них недостатні для широких техніко-типологічних зіставлень². Оскільки відкрита Й. Скутілом стоянка на Малій горі (Берегове I)³ тільки почала досліджуватись, поки що відсутня можливість визначення культурно-хронологічних співвідношень між нею та місцезнаходженням Берегове II. Тому пошуки близьких індустріальних типів слід почати з Східної Словаччини — суміжної території, де виявлено і досліджено значну кількість виразних пам'яток пізнього палеоліту.

Серед оріньякських пам'яток Східної Словаччини виділяються пам'ятки з чіткими геологічними умовами залягання культурних шарів, що датуються інтерстадіалом W 1/2 та стадіалом W 2⁴. Оскільки матеріали цих пам'яток дають можливість простежити зміну основних техніко-типологічних показників в часі, на території Східної Словаччини за технікою та типологією виробів⁵ виділено три хронологічні групи пам'яток. Для першої найдавнішої фази (W 1/2) характерна незначна кількість скребків, серед яких дуже мало кінцевих, виконаних головним чином на пластинчастих відщєпах. Скребки на справжніх видовжених ножевидних пластинах практично відсутні. Це обумовлено тим, що справжні пластини серед заготовок трапляються в поодиноких випадках.

В групі скребків основу становлять скребки на відщєпах, які також трапляються в пам'ятках двох пізніших фаз, але в значно меншій кількості. Серед них є скребки з заплічками. В першій фазі оріньяка практично відсутні різці.

Значну частину знарядь першої фази становлять пластини з ретушшю та пластини і відщєпи з защєрбленим краєм. Вироби з плоскою ретушшю дуже рідкі. Частина пластин і відщєпів з ретушшю за своїми формами близька до вістрів. Звичайними знахідками цього часу є різноманітні скребла.

Набір знарядь праці в середній фазі східнославацького оріньяка стає ширшим. Змінюється склад скребків. Поруч з типами, властивими для ранньої фази, значне місце посідають скребки на звичайних та ретушованих по краю пластинах, подвійні, великі округлі та нуклеусовидні скребки. В середній фазі з'являються кутові різці. В незначній кількості виявлені різці, виготовлені за допомогою різцевих сколів і ретуші. Трапляються екземпляри з плоским різцевим сколом. Виняток становлять різці з поперечно ретушованим краєм. Пластини і відщєпи з ретушшю, близькі до вістрів, в цей час перетворюються на виразні знаряддя цього типу. В середній фазі зберігають своє значення відщєпи і пластини з защєрбленням та з насічками, скребла. Вперше з'являються мікропластинки з притупленим краєм, що протягом всієї фази трапляються в комплексах в незначній кількості.

Пізня фаза східнославацького оріньяка характеризується різким поширенням знарядь на пластинах. Збільшується кількість комбінованих знарядь. Стають різноманітнішими різці; серед них, в першу чергу, бокові різці з різним оформленням робочого краю. Значного поширення набувають мікропластинки з ретушшю.

² J. Skutil. Вказ. праця, стор. 130, 131.

³ J. Skutil. Вказ. праця, стор. 135.

⁴ Z. Vaneš. Varca bei Košice — paläolithische Fundstelle. Bratislava, 1968, стор. 196.

⁵ Там же, стор. 192—197.

Зіставлення комплексу Берегове II з матеріалами оріньякських пам'яток Східної Словаччини дозволяє дійти висновку щодо принципової близькості комплексу до пам'яток середньої фази, час існування якої визначається першою половиною W2⁶. Дотримуючись такого висновку, слід мати на увазі, що є думка про існування двох груп оріньякських пам'яток — горнадської та верхньотиської⁷. На думку Л. Банеша, різниця між ними полягає в тому, що розвиток оріньяка у Верхньому Потиссі в порівнянні з розвитком оріньяка в долині р. Горнад хронологічно пізніший. Щодо пам'яток Потисся цей висновок зроблено на основі незначних підйомних матеріалів Т. Легоцького та Й. Скутіла⁸, а також зборів В. В. Проніна⁹.

Отже, питання щодо існування двох груп оріньякських пам'яток на території українського Закарпаття і Східної Словаччини не можна вважати остаточно вирішеним. Необхідні нові пам'ятки з чіткою геологічною інтерпретацією.

До ранніх пізньопалеолітичних пам'яток Середнього Придністров'я належать два нижні шари тришарової стоянки Бабине I, нижній шар Вороновиці I, а також, десятій, дев'ятий, восьмий та сьомий шари стоянки Молодове V¹⁰. Вказані пам'ятки належать до одного культурного явища¹¹, відповідаючи раннім етапам пізньопалеолітичної молодовської культури¹². На відміну від комплексу Берегове II, у виробничому інвентарі стоянок бабинського етапу спостерігається значне переважаювання різців над скребками. В нижньому шарі стоянки Бабине I на 44 різці припадає лише 2 скребки, у середньому шарі — на 591 різець — 203 скребки; в нижньому шарі Вороновиці I — на 52 різці — 9 скребків¹³. Таке саме співвідношення зафіксовано і в найраніших пізньопалеолітичних шарах стоянки Молодове V¹⁴. В матеріалах вказаних пам'яток Придніпров'я добре представлені однібічні ретушовані по краях вістря, виготовлені на видовжених ножевидних пластинах, які не мають аналогій серед інвентаря Берегове II¹⁵. Заслужують на увагу двоконечні вістря з обробкою по периметру¹⁶, овальні великі скребки¹⁷ та зряддя двобічної обробки¹⁸, відсутні в матеріалах Берегове II. Таким чином, при наявності певних рис схожості, Берегове II і вказані пам'ятки Придністров'я не можна вважати спорідненими.

Пам'ятки раннього етапу пізнього палеоліту на території Східно-Європейської рівнини значною мірою відрізняються від комплексу Берегове II. Йдеться, в першу чергу, про стоянку Радомишль на Житомирщині¹⁹ та кримський грот Сюрень I²⁰.

⁶ L. Banecz. Varca bei Košice..., табл. на стор. 196.

⁷ L. Banecz. Eine neue Aurignacien-Gruppe im oberen Theissgebiet.— Archeologické rozhledy, XX, 1, Praha, 1968, стор. 47—55.

⁸ J. Skutil. Вказ. праця, стор. 130—135.

⁹ V. V. Pronin. Archeologické nálezy na Cerneckej hore v Mukačeve.— Studijné zvesti, 3, 1959, стор. 5—20.

¹⁰ А. П. Черныш. Поздний палеолит Среднего Приднестровья.— Труды КИЧП, XV. М., 1959, табл. на стор. 177—178.

¹¹ Там же, стор. 163—196.

¹² Г. Ф. Григорьев. Верхний палеолит.— Каменный век на территории СССР.— МИА, № 166, 1970, стор. 44.

¹³ А. П. Черныш. Вказ. праця, стор. 22, 23, 27, 44.

¹⁴ Там же, стор. 69, 70, 74, 78.

¹⁵ Там же, рис. 8, 16, 17, 26, 27; рис. 11, 29; рис. 17, 14; рис. 33, 22.

¹⁶ Там же, рис. 7, 11; рис. 17, 17; рис. 33, 14, 15; рис. 34, 21.

¹⁷ Там же, рис. 7, 23; рис. 8, 7.

¹⁸ Там же, рис. 2; рис. 11, 15; рис. 17, 13; рис. 33, 20.

¹⁹ И. Г. Шовкопляс. Радомишльская стоянка — памятник начальной поры позднего палеолита. Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной и Центральной Европы. М., 1965, стор. 104—116.

²⁰ Е. А. Векилова. Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий.— МИА, № 59, 1957, стор. 235—323.

Крем'яний інвентар стоянки Радомишль характеризується різноманітним набором знарядь, серед яких певне місце належить знаряддям мустьєрських форм. Серед типових пізньопалеолітичних знарядь стоянки більшість становлять різці, з переважанням в цій групі різців середнього типу, виготовлених на товстих і широких заготовках. Скребоків мало. Вони характеризуються, передусім, масивністю. Значну кількість виробів становлять вістря зі старанно загостреними ретушню кінцями. Є також старанно оброблені проколки. У групі знарядь мустьєрських форм приблизно в однакових співвідношеннях представлені скребла і гостроконечники.

В матеріалах трьох шарів Сюрені I поруч з скребками і різцями, представленими приблизно однаковою кількістю виробів, значне місце посідають мікропластинки з ретушню, більшість яких наближається до вістрів. Цікавою особливістю пам'ятки є наявність в інвентарі нижнього шару виразної серії знарядь з підтескою кінців. Серед виробів мустьєрських форм, що трапляються в нижньому й середньому шарах, переважають гостроконечники. В групі скребоків наявні нуклеусовидні форми. Заслужують на увагу поодинокі знаряддя двобічної обробки. Вироби вказаних форм не характерні для матеріалу місцезнаходження Берегове II.

Факти свідчать, що місцезнаходження Берегове II займає своєрідне місце серед найбільш ранніх пізньопалеолітичних пам'яток України. Його сталі техніко-типологічні зв'язки з ориньякськими пам'ятками Східної Словаччини дозволяють дійти висновку, що вивчення особливостей історичного розвитку населення Українського Закарпаття за пізньопалеолітичної доби неможливе без розуміння процесів, що мали місце на території Центральної Європи.

С. В. СМІРНОВ

Кремневый комплекс ориньякского местонахождения Берегово II в Закарпатье

Резюме

Местонахождение Берегово II, обнаруженное Закарпатской палеолитической экспедицией в 1969 г., расположено на южном склоне одного из возвышений Береговского мелкогогорья, в окрестностях г. Берегово. Позднепалеолитические находки, найденные во время земляных работ, связанных с подготовкой плантации под посадку винограда. Культурный слой частично сильно разрушен, частично уничтожен. Собранный на местонахождении коллекция кремней состоит из многочисленных отщепов и пластин, значительного количества нуклеусов и орудий, изготовленных в основном из местного низкокачественного кремня. В инвентаре преобладают различных типов скребки, изготовленные на отщепах и пластинах. Имеются в одинаковых количествах резцы и орудия с выемками, а также многочисленные отщепы и пластины с ретушню. Хорошо представлены мустьероидные скребла. Памятник отличается от ориньякоидных комплексов, расположенных к востоку от Карпат. По своим технико-типологическим особенностям инвентарь местонахождения Берегово II близок к материалам памятников средней фазы ориньяка Восточной Словакии.